

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2007 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2007

1

VILNIUS 2008

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2007

1

VILNIUS 2008

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ

Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS

Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER

Nordost-Institut Liuneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO PUBLISHING

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2008

© Straipsnių autoriai, 2008

RECENZIJOS, ANOTACIJOS

„ANNABERGO ANNALŲ“ VAISIAI VOKIEČIŲ IR LIETUVIŲ SANTYKIŲ ATGAIVAI

2007 m. pradžioje dienos šviesą išvydo keturioliktas *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen* tomas. Kartu su juo skaitytojus pasiekė ir kompaktinis diskas, kuriame sutilpo išpūdingas keturiolikos metų darbo derlius (1993–2006). Šia proga norėtusi trumpai pristatyti šį periodinį leidinį ir jo rengėjus.

Annaberger Annalen pirmtakas buvo Baltijos krikščionių studentų sąjungos lietuviškojo padalinio 1973–1992 m. leistas „Annabergo lapelis“, kuris dienos šviesą išvydavo du kartus per metus. Po 1989 m. prasidėjusių didžiųjų politinių pokyčių ir dirbtinių barjerų griūties Vakaruose informacija apie įvykius Lietuvoje tapo lengvai prieinama, todėl tęsti „AL“ leidimą pasirodė netikslinga. Tačiau tuo pat metu Vokietijoje išaugęs susidomėjimas Lietuva atidengė užmaršties spragą, atsiradusią per 50 sovietinės nelaisvės metų. Visa tai 1992 m. paskatino „AL“ leidėjus imtis naujos iniciatyvos, įkurti vokiečių kalba leidžiamą metraštį, skirtą plačiai suprantamiems vokiečių ir lietuvių santykiams, kurių istorija jau siekia pusaštunto šimto metų. Nuo 2003 m. šio leidinio pavadinimas pailgėjo geriau jo turinį atskleidžiančia pabaiga „apie Lietuvą ir vokiečių–lietuvių santykius“. Tai vienintelis tokio pobūdžio leidinys vokiečių kalba, kiekvienais metais tiek vokiečių, tiek lietuvių skaitytojui vis plačiau atveriantis spalvingą vokiečių ir lietuvių santykių panoramą. Nors jis orientuotas labiau „istoriškai“, jame savo vietą taip pat suranda darbai, pristatantys ir šiuolaikinę lietuvių kultūrą, ir žymius abiejų tautų kultūrai nusipelnčius asmenis, ir tarptautinius santykius, ir pan. Jame pastebimą vietą užima ir filologų darbai, kuriuose galima rasti „perliukų“ apie abipusius lietuvių ir vokiečių kalbinius kontaktus. Esant galimybei leidėjai nepraleidžia progos sutelkti vienoje vietoje daugiau giminingos tematikos darbų.

Tokiu būdu dalis tomų temišškai koncentruoti į tokius iškilus istorinės kultūros reiškinius kaip pirmoji lietuviškoji knyga (1996, nr. 4), Lietuva Antrojo pasaulinio karo metais (1997, nr. 5), Rytprūsiai po 1945 m., šiuolaikinė lietuvių literatūra (2002, nr. 10). Manychiau, kad toks teminis sutelktumas yra vienas geras (bet ne vienintelis!) ženklas, rodantis *Annaberger Annalen* solidumą, kita vertus, lietuvių literatūrai skirtas numeris parodo jo leidėjų jautrumą šiandienai, prisimenant, kad 2002 m. Lietuva buvo šalis viešnia tarptautinėje Frankfurto knygų mugėje.

Šiame leidinyje savo darbus skelbia vokiečių ir lietuvių autoriai, kuriems dėl vienokių ar kitokių priežasčių rūpi ne tik vokiečių ir lietuvių santykių istorija, bet ir jų šiandieninė būklė. 1993–2005 m. leidinyje pasireiškė 116 autorių, palikusių 148 straipsnius. Nuo pirmųjų žingsnių kilusi leidinio kokybė prisidėjo prie to, kad *Annaberger Annalen* sulaukė pripažinimo ne tik akademiniam pasaulyje. Šiuo metu jau veikia atskiras žurnalo tinklapis, kuriame laisvai prieinami visi numeriai <www.annaberger-annalen.de>. Šis tinklapis tikrai gausiai lankomas – 600–1000 interesantų per mėnesį. Nors toks reiškinys tiesiogiai neskatina prenumeratos, tačiau leidėjai, suvokdami savo misiją, – skatinti dialogą tarp abiejų tautų ir kultūrų – pasirinko atvirumo kelią, kuris atneša ne laikiną pelną, bet ilgalaikę naudą. Žurnalo leidėjams pavyko sutelkti nedidelį, bet ištikimą būrį nuolatinių skaitytojų, kurie prenumeruodami leidinį daugiausia ir daro įmanomą leidinio gyvavimą. Dvasinį leidinio gyvavimą labiausiai užtikrina jo redaktoriai Arthuras Hermannas, Annemarie Lepa bei nuo 2005 m. į talką atėjusi Christina Nikolajew. Šie žmonės skiria savo laiką ir jėgas savanoriškai, pinigais neatlyginamam darbui ir tuo tikrai nusipelno kuo nuoširdžiausios mūsų visų pagarbos. Vis dėlto šiuo metu geriausiu jų darbo vertės pripažinimu laikyčiau Vokietijos ambasados Lietuvoje iniciatyvą išleisti visų iki šiol pasirodžiusių *Annaberger Annalen* numerių elektroninį variantą CD formatu. Patraukliai, aiškiai ir nesudėtingai parengta elektroninio leidimo versija nusipelno kuo geriausio įvertinimo. Ši garbė priklauso UAB „Baltic Optical Disc“. Mintį išleisti tokį CD iškelė Vokietijos ambasados Lietuvoje referentas kultūros klausimais p. Dirkas Rolandas Hauptas, pasistengęs išrūpinti ir šio projekto įgyvendinimui būtinas lėšas. Darbą nuo pradžios iki pabaigos koordinavo p. Simona Urbonienė. Nors ši iniciatyva ir nėra triukšmingai viešinama, bet ji bene geriausiai liudija, kaip šių dienų Vokietijai rūpi draugiški santykiai su Lietuva. Toks geros valios ženklas ir mus įpareigoja atsakyti tuo pačiu ar panašiu gestu, kuris tikrai liudytų mūsų bendrą norą kurti gražesnę Europą.

Darius B a r o n a s

Mindaugas Paknys. **Vilniaus miestas ir miestiečiai 1636 m.: namai, gyventojai, svečiai.** Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006. 318 p., 16 nuotraukų, asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, 2 planai, santraukos anglų ir lenkų k.

Istorikas Mindaugas Paknys, suradęs, parengęs, išvertęs ir paskelbęs 1636 m. Vilniaus namų surašymą, padarė neįkainojamą paslaugą visiems šio miesto istorijos tyrinėtojams. Autorius, remdamasis šia publikacija ir istoriografija, parengė gerą studiją apie įvairius to meto Vilniaus namus bei jų savininkus ir kitus gyventojus, aprašė, kaip tie namai buvo apgyvendinami atvykus į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sostinę valdovui su dvaru, bei pateikė nemažai žinių apie tą dvarą.

Deja, tenka sutikti su pratarmėje autoriaus išsakyta mintimi, kad šis darbas supažindina su „negrįžtamai sunaikintu Vilniumi“. Kiek abejotinas optimistinis autoriaus teiginys, kad kiek žinosime apie savo miesto praeitį, „tiek sugebėsime išsaugoti tradicijų ar tiesiog istorinio paveldo ateityje“. Autoriaus pateiktas „iki XVII a. vidurio beveik nežinomas“ Vilniaus vaizdas daugiausia buvo sunaikintas 1655–1661 m. maskvėnų okupacijos ir išlaisvinimo nuo jų metu bei vėlesnių karų ir gaisrų laikotarpiais, bet pasižiūrėkime, kas dabar daroma su likusiu senuoju Vilniumi po XVII a. vidurio, apie kurį tarsi turime jau pakankamai duomenų...

Įvade autorius pripažįsta, kad jo atliktas tyrimas „neišsemia visų su miesto ir miestiečių problematika susijusių klausimų“, bet stengtasi iš skelbiamo šaltinio ištraukti tai, kuo jis labiausiai informatyvus, tai yra žinias apie pačius namus, jų teisinį statusą ir gyventojus.

Istoriografijos ir šaltinių apžvalgoje autorius gan apibendrintai aptaria Vilniaus istorijos tyrinėjimus bei šaltinių publikacijas. Nurodoma, kad be skelbiamo 1636 m. namų ir jų savininkų surašymo, dar yra žinomas panašus 1639 m. surašymas, o vėlesni surašymai iki XIX a. suteikia daugiau informacijos apie gyventojus, o ne apie namus. Beje, įdomu, kad autorius visų vėlesnių sąrašų buvimo vietą ir kas apie juos rašęs nurodo iš karto, o kur yra saugomas skelbiamas šaltinis (Jogailos universiteto bibliotekoje Krokuvoje, slav. fol. 12) sužinome tik Prieduose (p. 78). Yra ir kitokių neatitikimų ir painiavos, pavyzdžiui, rašoma, kad šaltinis saugomas kažkokiame BUJ, o kas tai yra, galime sužinoti (jei mokame lenkų kalbą) sugrįžę į 14 puslapyje esančią 17 išnašą. Aptardamas, kokiomis aplinkybėmis ir kada (1636 m. kovo mėn. antroje pusėje) buvo sudarytas skelbiamas sąrašas, norėdamas kuo geriau perteikti šaltinio informaciją, autorius trumpai ir informatyviai aptaria to meto Vilniaus situaciją. Kiek keistokas atrodo autoriaus teiginys, kad 1610 m. miesto gaisras ir 1655–1661 m. maskvėnų okupacija (o ne karas su Rusija ir Švedija, kurių datos kiek kitokios: beje, miestas nukentėjo ne tik okupacijos pradžioje, bet ir pabaigoje) – „gana nelaimingi įvykiai“. O juk tame amžiuje nelaimingesnių Vilniui įvykių tikrai nebuvo.

Įdomūs autoriaus samprotavimai apie Vilniaus gyventojų skaičių iki XVII a. vidurio. Jis teigia, kad kai kurių tyrėjų siūlomas maždaug 40 000 gyventojų skaičius yra menkai pagrįstas, ir pats *atsargiai* spėja, kad jis galėjo siekti apie 25 000. Toliau nurodoma, kad 1636 m. „jis jau galėjo būti apie 20 000“ (p. 18). Šioje vietoje pasigendame kokių nors skaičiavimų, remiantis skelbiama medžiaga (717 posesijų, p. 20), yra tik spėlionės. Kitaip, nei autorius, manau, jog šis posesijų skaičius (kartu su kitais duomenimis) suteikia nemažai informacijos ir apie miesto dydį, ir net gyventojų skaičių.

Knygoje išsamiai aptartos Vilniaus gatvės, jurisdikos, priemiesčiai, įvairūs namai ir su statybomis susiję dalykai (p. 19–40). Labai vertinga autoriaus pateikta senamiesčio gatvių raidos analizė, kurią sėkmingai galėjo iliustruoti viršelio antroje pusėje pateikta vykusi gatvių schema su posesijų numeriais. Gaila, kad joje nesurašyti gatvių pavadinimai, o palyginti ją su kitame viršelyje pateikta 1808 m. plano kopija nėra patogiu. Aptardamas priemiesčių raidą ir pateikdamas 1690 m. padūmės mokesčio surašymo duomenis, autorius kažkodėl naudojosi jau pasenusia XIX a. publikacija, o ne naujesniu, išsamesniu ir tikslesniu Andrzejaus Rachubos parengtu leidiniu¹. Rašant apie vandentiekį, deja, nepasinaudota J. Jurkšto knygele².

Ypač kruopščiai parengtas poskyris *Gyvenamieji namai* (p. 25–32). Čia, remiantis sąrašų ir kitais duomenimis, smulkiai aprašyta, kaip atrodė vilniečių būstai. Labai svarbu, jog pateikiami lenkiški įvairių patalpų pavadinimai. Ši, bet sutrumpinta informacija pakartota ir aptariant sąrašo vertimo ypatybes (p. 80). Pateikiama (p. 29) miestiečių arklidžių talpumo schema neblogai atspindi vilniečių socialinį susisluoksniamą. Tikrai gera studija parašyta ir apie špitoles, ypač apie Švč. Trejybės (p. 33–37). Labai įdomu, kad sąrašas rodo, jog senamiesčio ribose miestiečių namuose buvo įrengtos net 134 (!) pirtys (p. 30).

Trečiame studijos skyriuje aptariami Vilniaus namų savininkai ir su jais susiję dalykai (p. 41–51). Ypač vertingas poskyris apie namų savininkų profesinį pasiskirstymą (p. 47–49). Remiantis sąrašų nustatyta, kad prestižiškiausiose gatvėse miesto centre gyveno įvairūs miesto pareigūnai bei pirkliai, o nuošalesnėse ir prie miesto sienų – amatininkai. Vis dėlto kažin ar teisingas autoriaus tvirtinimas, jog „amatininkai buvo skurdžiausi miesto gyventojai“ (p. 48). Jau iš pateiktų duomenų matyti, kad daugelis jų turėjo namus (nors dauguma medinius), bet iš įvairių šaltinių žinome apie jokios nuosavybės neturėjusius vilniečius ar priemiesčių gyventojus. Minėtas pasakymas gal būtų taikytinas miestiečių, tai yra miesto jurisdikcijai pavaldžių amatininkų atžvilgiu, bet ir tai ne visų, tik kai kurių profesijų (pvz., kailiadirbių, batsiuvių,

¹ *Metryka Litewska*. Rejestrzy podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Województwo wileńskie 1690 r., oprac. A. Rachuba, Warszawa, 1989, s. 25–76.

² J. J u r k š t a s, *Senoji Vilniaus vandenys*, Vilnius, 1990.

siuvėjų, mūrininkų ir pan.), tikrai ne visų vilniečių atžvilgiu. Vertingų duomenų pateikta ir skyrelyje apie žydų namus Vilniuje (p. 49–51), kuriame kaip šaltinis dažnai nurodomi dokumentai iš neskelbtų Lietuvos Metrikos knygų. Kažkodėl nepanaudota autoriui žinomame Petro Dubinskio rinkinyje esanti 1633 m. liepos 26 d. privilegija, kurioje rašoma: „*do tego ab onere suscipiendorum Hospitum, pod czas iakichkolwiek ziazdow głównych, i partykularnych Sądow Trybunalskich, i inszych etiam in prae-sentia Nostra, i od wszystkich ciężarow Mieyskich iakożkolwiek nazwanych, exceptis oneribus Reipublicae, Żydow uwalniamy...*“ bei labai panaši tų pačių metų rugpjūčio 8 d. privilegija, skelbta XIX a. pabaigoje³.

Ketvirtame studijos skyriuje (p. 52–74) aptariama, kaip ir kokie svečiai pagal nustatytą prievolę buvo apgyvendinami vilniečių namuose bei su jais susiję klausimai. Skaitant apie privilegijas, atleidžiančias nuo svečių apgyvendinimo prievolės, nelabai suprantamas autoriaus teiginys, kad savininkai kartais bandydavo „paankstinti gautą privilegiją“, ir pateikti du pavyzdžiai (p. 53). Iš autoriaus teksto atrodytų, kad sąrašė buvo atskleisti apgaudinėjimo ar klastojimo atvejai, bet susipažinus su sąrašo vertimu (p. 97–98) ir originalu (p. 216–217) paaiškėja, kad namų nr. 55 ir 57 savininkai mini turį iki Liublino unijos gautas privilegijas, bet jų neparodė.

Autorius pateikia daug papildomos informacijos iš XVII a. pirmosios pusės Lietuvos Metrikos knygų. Ypač vertingas čia pateikiamas 1624–1648 m. 69 privilegijų sąrašas. Privilegijomis dėl įvairių priežasčių vilniečiai atleidžiami nuo prievolės priimti savo namuose svečius (p. 55–60). Svarbu yra tai, kad autorius ne apsiriboja tik 1636 m. data, bet apžvelgia ir ankstesnius bei vėlesnius metus, o tai leido supažindinti ir su 1644 m. priimtomis naujomis svečių apgyvendinimo taisyklėmis, kai miestas buvo suskirstytas į keturias dalis, todėl kiekviena dalis tik kas ketverius metus turėjo priimti atvykstančius Tribunolo deputatus (p. 63–64). Galbūt vertėjo palyginti miesto suskirstymą į keturias dalis su XVII a. antrosios pusės ir XVIII a. pradžios panašiu suskirstymu⁴, ar jie sutampa. Šioje vietoje autorius mini 1643 m. lapkričio 17 d. valdovo universalą, kuriuo patvirtinamos ankstesnės privilegijos miestui bei atleidžiami nuo svečių priėmimo magistrato pareigūnų namai, ir yra nuoroda į Lietuvos Metriką (p. 63). Įdomu, ar tai tas pats dokumentas, publikuotas P. Dubinskio rinkinyje, bet anotacijoje datuotas 1643 m. gruodžio 13 d., o pačiame dokumente

³ *Zbior praw y przywilejow miastu stolecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych*. Na żądanie wielu miast Koronnych, jako też Wielkiego Księstwa Litewskiego ułożony y wydany przez Piotra Dubinskiego Burmistrza Wileńskiego. w Wilnie, 1788, s. 198; *Акты издаваемые Виленскою Комиссиею для разбора древних актов*, т. XXIX: *Акты о евреях*, Вильна, 1902, с. 4, o to paties leidinio 28-e tome (p. 136–156) buvo galima rasti nemažai medžiagos apie 1633–1635 m. neramumus Vilniuje ir nukentėjusius žydų pastatus.

⁴ Žr. *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 458, ap. 1, s. v. 4, 65, 114.

lapkričio 13 d.⁵? Ar datavime, ir kuriame, įsivėlė klaida? Čia verta paminėti dar vieną apmaudžią datavimo klaidą, kai autorius pasitikėjo XIX a. rusų publikuotojais (kad juos reikia tikrinti, jau senai žinoma), atidžiau nepasižiūrėjo į skelbiamą dokumentą. Tai autoriaus minima 1661 m. gegužės 8 d. privilegija (p. 64, iš AVAK⁶, t. 10, p. 276–277). Iš paties dokumento aišku, jog tai 1676 m. kovo 21 d. Jono Sobieskio privilegija, patvirtinanti 1672 m. kovo 20 d. (jei, aišku, ir šiose datose nėra įvelta klaidų) Mykolo Kaributo Višnioveckio privilegiją, kurioje tvirtinama konkrečiau nenurodoma Vladislavo Vazos privilegija Vilniaus pilies jurisdikijos gyventojams.

Darbą labai pajvairina ir papildoma autoriaus plačiai naudojami to meto amžininkų atsiminimai – valdovo gydytojo Motiejaus Vorbek-Letovo ir ypač Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Albrechto Stanislovo Radvilos (p. 71–74), padedantys geriau suvokti to meto kasdienybę. Tiesa, kai kada dėl autoriaus ir redaktoriaus neapsižiūrėjimo mažiau išprusęs skaitytojas gali būti suklaidintas. Pvz., perskaitęs sakinį: „Pirmą kartą išrinktas valdovu Vilniuje Vladislovas Vaza buvo sutiktas labai iškilmingai“ (p. 72, 244 išnaša), gali pamanyti, kad Vladislovas Vaza valdovu buvo renkamas Vilniuje ir ne kartą... Taip pat kyla klausimas, kodėl Vilnia vadinama lenkiška forma – Vilnelė (p. 21, 28, 30).

Prieš sąrašo vertimą autorius prieduose pateikė gan išsamų vertimo ir originalo skelbimo principų aprašą (p. 78–82). Gaila tik, kad plačiau neaprašė, kaip šis šaltinis buvo atsidūręs Berlyne bei kaip atsirado Krokuvoje, ar bent jau nenurodė, kur apie tai būtų galima paskaityti.

Dėl pasirinktų šaltinio vertimo principų kyla tik pora klausimų. Pirmas – ar vertėjo lotyninti vardus ir lietuvininti pavardes? Turint galvoje, kad, matyt, dauguma skaitytojų skaitys tik vertimą, jie gali susidaryti gan iškreiptą vaizdą apie to meto Vilniaus gyventojus. Todėl ar nevertėjo bent jau greta kursyvu pateikti ir originalią formą. Iš kitos pusės, labai gerai, kad greta pateikiami duomenys iš 1639 m. sąrašo ir kitos pavardžių variacijos. Antras klausimas, kurį jau knygos pristatymo metu iškėlė kolega Darius Antanavičius, tai termino *ex officio* vertimas „pagal prievolę“. Minėtas kolega šį terminą siūlo versti „pagal pareigas“. Ko gero, jis yra teisingas, nes vertimo autoriaus siūlomas variantas (pagal prievolę) yra orientuotas į būsto savininką, o antrasis variantas (pagal pareigas) – į apgyvendinamąjį. Kad D. Antanavičius yra teisingas, rodytų ir pora šių atsitiktinai pasirinktų pavyzdžių. Sąrašo originalo publikacijoje (p. 209, nr. 2) rašoma: „*nie stoi w nim nikt ex offo y przed tym nie stawano, bo niemasz gdzie w niem gościa postawić*“, o išversta (p. 85, nr. 2) taip: „Niekas neapsistėjo nei dabar, nei anksčiau, nes nėra kur svečią apgyvendinti“. Tad

⁵ *Zbior praw y przywilejow...*, s. 203–204.

⁶ *Акты издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею*, т. X: *Акты Виленскаго магистрата и магдебургии*, Вильна, 1879.

matome, jog vertime frazė *ex offio*, tai yra „pagal prievolę“, net neišversta, nes čia būtų visiškai netikusi, ko nebūtų galima pasakyti apie antrąjį variantą – „Pagal pareigas niekas neapsistojo nei dabar...“. Kitame panašiam pavyzdyje (t. p. plg. p. 256 ir 159, Nr. 389 ir kt.) ginčytinas terminas jau išverstas, bet aiškiai matyti, jog jis čia nelabai tinka, nes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvaro maršalui tarsi uždedama „prievolė“ apsigyventi nurodytame būste: orig. *Przed tym nie stał nikt ex offio, teraz zapisano na jego mśc pana marszałka nadwornego WXLith* (p. 222, Nr. 81); vert. „Anksčiau niekas pagal prievolę nebuvo apgyvendintas, dabar paskirta LDK dvaro maršalui...“ Bet kokių atveju abu šie išskelti klausimai yra ginčytini ir autoriaus valioje pasirinkti variantą atsakant į juos.

Šaltinio vertimą autorius papildė gana gausia to laikotarpio informacija apie aprašomus namus, žmones bei įvykius iš kitų skelbtų šaltinių rinkinių ir studijų (37 pozicijos), taip pat iš Lietuvos valstybės istorijos archyve esančių senųjų aktų bei Lietuvos Metrikos mikrofilmų ir Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje saugomų fondų. Šie papildymai leidžia susidaryti kur kas išsamesnį vaizdą apie Vilnių, nei pateiktas pats šaltinio originalas, dėl to vertimo publikacija apima 120 psl. (p. 85–205), o originalo – 76 psl. (p. 209–285). Vertimo pateikimas greta originalo bus ypač naudingas studentams bei visiems dirbsiantiems su šaltiniais, bet nepakankamai gerai mokantiems lenkų kalbą. Jis padės formotis ir šio pobūdžio lietuviškai terminijai.

Skelbiamas originalas pirmiausia neabejotinai bus naudingas istorikams profesionalams, jis padės atskleisti to meto tokio pobūdžio šaltinių sudarymo specifiką. Gal kai kam norėtusi, kad originalo kalba skelbiant būtų modernizuota pagal dabartinius lenkų kalbos reikalavimus, bet manau, jog pasirinktas variantas, kai beveik nenuostama nuo to meto raštininkų rašybos, yra visiškai priimtinas ir geriau atskleidžia tos epochos dvasią.

Tiek skelbiamas šaltinis, tiek pagal jį autoriaus parengta studija neabejotinai praplės Vilniaus senamiesčio kaip visumos ir ypač jo atskirų pastatų tyrinėjimo galimybes. Jau senokai Vilniaus istorijos tyrinėtojai nebuvo gavę tokio svarbaus šaltinio publikacijos, o neesminės recenzijos autoriaus pastabos bei pageidavimai labiau susiję su autoriaus studija, o ne pačia publikacija.

Balieka tik tikėtis, kad tai ne paskutinis M. Paknio darbas iš Vilniaus istorijos. Taip pat noriu palinkėti kitiems šio miesto istorijos tyrėjams bei sau, kad tai būtų ne paskutinis tokio pobūdžio atradimas ir kad kiekvienas padarytų bent tiek, kiek padarė Mindaugas Paknys. Tokią atradimo (ir, tikiuosi, paskelbimo) džiaugsmo galimybę recenzijos autorius siūlo visiems – 1646 m. jėzuitų ir Vilniaus magistrato byloje dėl Lukiškių valdų jėzuitai ne kartą mini, kad pateikė išrašus iš 1566 ir 1596 m. Iždo knygų, kur, kaip jie teigė, išvardytos visos pagalvės mokestį mokančios Vilniaus

miesto valdos ir dūmai su gyventojais⁷. Tad gali būti, kad Maskvoje, Rusijos valstybiniame senųjų aktų archyve atsidūrusiame vadinamajame Pojėzuitinių valdų fonde (f. 1603), o gal Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje ar dar kur nors galima rasti ir šių dviejų XVI a. vilniečių surašymų kopijas. Tad sėkmės...

Elmantas M e i l u s

Lietuva Antrajame pasauliniame kare. Sudarė Arvydas Anušauskas ir Česlovas Laurinavičius. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras. Lietuvos istorijos institutas. 2007, 637 p.

Pastaruoju metu, po Atgimimo, Antrojo pasaulinio karo problematika domėtasi dažniausiai tiriant su okupantų genocidu, gyventojų terorizavimu bei naikinimu susijusius klausimus. Be to, daugiau dėmesio skirta lietuvių tautos pasipriešinimui sovietiniams okupantams, partizaniniam karui. Tokį susidomėjimą skatino aplinkybė, kad tokiomis temomis Lietuvoje nebuvo galima rašyti sovietmečiu. Be to, istorikams buvo nepasiekiami tos rūšies dokumentus saugoję archyviniai fondai. Todėl naujas straipsnių rinkinys, parengtas pagal šiai temai skirtos konferencijos pranešimus ir periodiniuose leidiniuose jau skelbtus straipsnius, sulaukė skaitytojų dėmesio, suinteresuoto ieškojimo, kiek naujai istorikai šiandien pažvelgs į Lietuvos ir lietuvių tautos padėtį pasaulinio gaisro 1939–1945 metais laikotarpiu. Mūsų mažos tautos ir valstybės tarptautinė padėtis buvo labai sudėtinga. Todėl sveikintina dviejų įstaigų istorikų iniciatyva, jų sugebėjimas sutelkti ne tik Lietuvos ar jos kaimynų – lenkų, latvių, estų, rusų – istorikus, bet ir Vokietijos, Didžiosios Britanijos, JAV tos problematikos tyrinėtojus, kurie atskleidė savo šalių požiūrį į Lietuvos valstybingumo ir kitas problemas Antrojo pasaulinio karo metais ir po jo.

Kadangi knygos autorių kolektyvas įvairus, straipsnių lygis nevienodas. Vieni išsamesni, giliai argumentuoti, paremti gausiais archyviniais ir publikuotais dokumentais, didelės apimties. Kiti mažesnės apimties, skirti konkrečiam faktui ar tik kokios nors problemos apibendrinimui. Kai kurie autoriai laisviau interpretuoja pateikiamas žinias bei išvadas, kartais net be nuorodų į šaltinius. Tai dažniausiai nepapildyti pranešimai, skaityti konferencijoje. Dalis tekstų vien faktografiniai, be apibendrinimų

⁷ *Rusijos valstybinis senųjų aktų archyvas*, f. 1603, ap. 4, s.v. 1736, l. 75; s.v. 1740, l. 1–1v, 10; s.v. 1741, l. 55 (iš mikrofilmo, saugomo Vilniaus dailės akademijos Dailėtyros institute, dėkoju dr. Rūtai Janonienei už galimybę juo pasinaudoti).

ir nuosaikesnių išvadų. Du trečdalius knygos sudaro jau kituose leidiniuose skelbti straipsniai. Nors straipsnių rinkinį sudaro labai nevienodi straipsniai, jis yra vienytiškas. Tai yra visuose akcentuojama Lietuvos valstybingumo problema Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, jo metu ir po karo.

Knygoje skelbiami straipsniai suskirstyti į dvi dalis. Pirmoji pavadinta „Tarptautiniai santykiai“, antroji – „Lietuvių dalyvavimas ginkluotose formuotėse“. Be to, knygos pabaigoje pateikti keturi įdomūs archyviniai dokumentai.

Tarptautinių santykių dalį sudaro 12 straipsnių. Lietuvių autorių: Č. Laurinavičiaus, A. Kasparavičiaus, N. Šepečio, A. Bubnio ir užsieniečių: N. Lebedevos, A. Čubariano, N. Miagkovo, K. Tarkos, T. Kisielevskio, Ch. Dieckmanno, J. Hideno. Kiekvienas jų analizavo atstovaujamosios šalies požiūrį į Lietuvos valstybingumą karo metais. Tai straipsniai, nušviečiantys Lenkijos, D. Britanijos, JAV, Vokietijos ir Sovietų Sąjungos vyriausybės politiką Lietuvos atžvilgiu Antrojo pasaulinio karo metais.

Visi knygos autoriai pateikė daugiau ar mažiau naujų teiginių, kai kada lietuvių skaitytojui negirdėtų faktų ir apibendrinimų. Č. Laurinavičius straipsnyje „Baltijos valstybių paradoksai“ teigia, kad kuriantis Lietuvos valstybei 1920 m. Vakarų Europos valstybės „faktiškai paleido įvykių raidą regione savieigai“ ir visą regioną nuo susovietinimo išgelbėjo tik stebuklas (p. 13). Panašią aplinkybę, nulėmusią Lietuvos likimą karo metais, Č. Laurinavičius teigia buvus ir 1939 m. Jo nuomone, ir tada į įvykius Pabaltijyje Vakarų diplomatija žiūrėjo pasyviai, palikdama juos savieigai. Ji susitaikė su Baltijos valstybių sunaikinimu. Autoriaus nuomone, toks požiūris „liudytų Baltijos Miuncheno egzistavimą“ (p. 16). Antra vertus, Č. Laurinavičius pažymi, kad Vakarai iš dalies palaikė JAV formalus Baltijos valstybių aneksijos nepripažinimo politiką. Taigi laviravo juridiskai neprisiimdami atsakomybės ir kartu neatmesdami Lietuvos ir kitų aneksuotų šalių formalus pripažinimo.

Iš esmės tuos pačius kaltinimus Vakarų Europos politikai 1939–1940 m. dėsto ir A. Kasparavičius straipsnyje „1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Pabaltijo valstybių politikos alternatyvos“. Pasyvia politika kaltindamas Vakarų diplomatiją, jis kaltina ir Lietuvos gyventojus bei politikos vadovus, teigdamas, kad jie jau iš anksto ėmė svarstyti, į kokios iš didžiųjų valstybių priklausomybę karo atveju Lietuvai geriau būtų patekti. Tokias šnekas autorius laiko Baltijos šalių politinio ir kultūrinio elito išskydimu, nepakankamu politiniu susitapatinimu su nacionaline valstybe, nepasitikėjimu šalies vyriausybe, politinės kultūros ir pilietinių tradicijų stoka. Jis teigia, kad lietuviai ir jų kaimynai „vis dar mąstė kaip buvusios imperijos pavaldiniai, o ne kaip nepriklausomų valstybių piliečiai“ (p. 32). Kaltinimas, sakyčiau, labai kategoriškas ir įžeidžiantis to sudėtingo meto Lietuvos gyventojus ir Lietuvos elitą. Šiuo atveju, kaip kartais ir kituose savo straipsniuose, autorius užsimiršo, kad atstovauja savo tautai, kad rašant apie lietuvių problemas reiktų pirmiausia vadovautis Lietuvos archyvų ir

bibliotekų duomenų visuma, o ne atsitiktiniais sensacingais fakteliais, paimtais iš rusiškų ar kitokių šaltinių...

Įdomi nauja mūsų istoriografijoje A. Kasparavičiaus mintis, kad Stalinas ir jo politikai įsiklausydavo į savo ideologinių priešų – rusų baltųjų emigrantų politines pažiūras ir siekius. Autorius teigia, kad taip bolševikai jautė ne tik emigrantų įpareigojimą ar net moralinę paramą atkurti imperiją, taip pat tam tikrą politinę ambiciją realizuoti savo politinių oponentų imperinius priesakus, kad taip juos nustumtų nuo politinės įtakos ne tik fiziškai ar politiškai, bet ir valstybiškai ideologiškai.

Kodėl Lietuvoje 1939 m. nebuvo įvestas Vokietijos protektoratas, svarsto N. Šepetys straipsnyje „Lietuva Trečiojo reicho taikiklyje: neįvykusi protektorato istorija (1939–1941)“. Kaip priežastį straipsnio autorius nurodo tai, kad Lietuva tiek Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, tiek jo pradžioje nenorėjo lygiuotis į Vokietiją, nes nematė galimybės išsaugoti valstybingumą. Savo ruožtu Vokietija nesidomėjo Lietuva, kol nebuvo išspręstas Lenkijos klausimas, o jį sprendama pateko į SSRS politinių interesų pinksles. Tuo tarpu SSRS Lietuvos reikėjo kaip būsimo karinio placdarmo prieš pačią Vokietiją. Taiklus ir, sakytume, racionalus pastebėjimas, nebereikalaujantis jokių papildomų samprotavimų, dar nuo sovietmečio klaidžiojusių mūsų istoriografijoje įvairių „teorijų“ pavidalu.

Rusų autoriai N. Lebedeva, A. Čubarjanas ir M. Miagkovas savo straipsniuose aptaria SSRS politiką Baltijos šalių atžvilgiu. N. Lebedeva, analizuodama stalininę sovietų politiką, konkrečiai Lietuvoje 1939–1941 m., visai priartėja prie lietuvių istoriografijos. Ji iš esmės papildoma mūsų istoriografinės koncepcijas rusiškais šaltiniais. Pacituosiu tik dvi paskutines jos išvadų pastraipas: „...Lietuvą prievarta ir neteisėtai prijungus prie SSSR, J. Stalino režimo vykdoma Lietuvos, Latvijos ir Estijos sovietizacija siekta sugriauti buvusias valstybines, ekonomines, socialines, tautines ir kultūrinės normas bei tradicijas, diegti „socialistinę sistemą“.

Užgrobes nepriklausomas valstybes, atėmęs iš jų nepriklausomybę, įvykdęs aneksuotų šalių piliečių masines represijas, J. Stalino režimas įvykdė nusikaltimą taikai ir žmogiškumui.“ (p. 100).

Tuo tarpu M. Miagkovas straipsnyje „SSRS ir JAV diskusija Baltijos šalių klausimu 1941–1945 metais“ laikosi kiek kitokios nuomonės. Jis teigia, kad nei karo, nei pokario metais JAV ir Didžiosios Britanijos politikai nekėlė SSRS sienų klausimo, nes SSRS karinė galia pelnė tokį autoritetą tarptautinėje arenoje, kad Vakarų lyderiai tiesiog nedrįso reikalauti, kad būtų pertvarkyta 1941 m. birželio 22 d. siena. Taigi JAV, D. Britanijos vyriausybė ne tik bijojo netekti sąjungininko, bet ir SSRS karinės įtakos. Toliau M. Miagkovas mąsto dar „galingiau“. Jis teigia, kad SSRS vyriausybė padarė klaidą, neorganizuodama po karo Baltijos šalyse referendumo dėl savanoriško gyventojų įstojimo į Sovietų Sąjungą. Kadangi Raudonoji Armija, išlaisvindama tas šalis, išgelbėjo Pabaltijį nuo masinio vokiškųjų okupantų teroro, tai dauguma gyvento-

jų būtų pasisakę už jų įėjimą į SSRS sudėtį. „Galimas dalykas, – teigia autorius, – kad tai būtų apsaugoję SSRS nuo tų sukrėtimų, kuriuos ji patyrė mūsų laikais“ (p. 162). Taigi Rusijos archyvų faktais pagrįstame naujai parašytame straipsnelyje autorius gailisi prarastos imperijos ir stalininio socializmo.

Lietuvių ir ypač lenkų autoriai (K. Tarka, T. Kisielevskis) daug dėmesio skiria dar prieš pat karą Lenkijos politikų iškeltai, o karo metais plačiai eskaluotai Vidurio ir Rytų Europos federacinės sąjungos problemos evoliucijai. Kaip atsvarą Vokietijai ir Rusijai bei garantiją Čekoslovakijos, Suomijos, Baltijos valstybių ir kitų šalių saugumui, tokios federacijos galimybę ypač aktyviai kėlė Lenkijos vyriausybė emigracijoje. Lenkija buvo gyvybiškai suinteresuota Lietuvos valstybingumu, nes geriau buvo turėti kaimynystėje mažą Lietuvą, negu kurią didžiąją valstybę – SSRS ar Vokietiją. Po karo lenkų emigrantai ir vietinės lenkų organizacijos sutiko Lietuvai perduoti Klaipėdos kraštą ir Nemuno baseiną, tačiau Vilniaus kraštas turėjo likti lenkų valstybės sudėtyje ir į jokiais diskusijas Lenkijos politikai šia tema nesileido. Lenkijos emigrantų vyriausybės politiką Lietuvos ir lietuvių atžvilgiu kiek koregavo lenkų pogrindžio politinių organizacijų dokumentai ir jų konkreti veikla. Jie siekė iš Vilnijos iškraustyti lietuvius, o politinei Lietuvai nebent galėjo pripažinti autonomiją. Jie teigė, kad lietuvius reikia perauklėti, vadovaujantis tautos auklėjimu ir užsienio politika. Kadangi lietuviai neturi savos inteligentijos, tai rengti juos valstybiškumui turi vienintelė valstybė – Lenkija. Dėl šių idealų lenkų pogrindis Vilnijoje su ginklu rankose ėmė kovoti dar karui nepasibaigus. Tačiau karo baigtis nesudarė sąlygų nei Lietuvos inkorporavimui į Lenkiją, nei Vidurio ir Rytų Europos federacijos sudarymui, nei dviejų nepriklausomų Lenkijos ir Lietuvos valstybių buvimui kartu, nes Lietuvos ir Lenkijos nesutarimai buvo itin dideli, kaip dideli buvo ir Vidurio bei Rytų Europos federacijos valstybių siekių skirtumai.

Šiame leidinyje plačiau ir labiau motyvuotai analizuojama savivaldos politikos galimybės Lietuvoje vokiečių okupacijos metais. Straipsnio autorius, vokiečių istorikas Ch. Dieckmannas konstatuoja, kad „Vokietijos karo specifinė situacija ir specifinis kontekstas su jo strateginių ir politinių interesų deriniu eliminavo bet kokią Lietuvos valstybingumo ir savivaldos formą. Jei vokiečiai būtų laimėję karą, Lietuvos gyventojų likimas būtų buvęs labai nekoks.“ (p. 133). Tik karo nesėkmė komplikavo hitlerininkų rasinius tikslus ir būtinybę turėti ramų ir gamybiškai pajėgų užnugarį. Todėl vokiečiai turėjo išsaugoti bendradarbiavimą su lietuviais, o lietuviams taip atsirado platesnės galimybės, negu buvo numatytos. Lietuvių tautos vadovybė okupacijos pradžioje bandė atkurti valstybę, bet dėl vokiečių politikos jau 1941 m. buvo priversta užimti egzistencijos ir laukimo poziciją. Vokietijos nesėkmėms Rusijoje stiprėjant, iškilo poreikis rengti lietuvių tautą artėjančiam susidūrimui su Raudonąja Armija ir su nauja sovietų okupacija.

Kiek silpniau, bet trumpai ir aiškiai J. Hidenas straipsnyje aptarta D. Britanijos politika Lietuvos valstybingumo klausimu karo metais. Autorius neigia iki šiol mūsų istoriografijoje vyravusį teigiamą anglų diplomatijos Lietuvos valstybingumo požiūriu vertinimą, sovietams įvykdžius krašto okupaciją 1940–1941 ir 1944 m. Apskritai J. Hidenas negailestingai apnuogina neigiamą britų diplomatijos vadovų V. Churchillio, A. Edeno ir kitų požiūrį į mažas šalis. Jis teigia, kad karo metais V. Churchillis tokios pozicijos laikėsi bijodamas, kad J. Stalinas gali susitarti su A. Hitleriu ir sudaryti separatinę sutartį. Be to, V. Churchillis pokario metais siekė prieš galimą Vokietijos agresiją turėti sąjungininką, todėl apie SSRS sienas pasitarimų su sąjungininkais metu ir aptardamas kitas tarptautinės politikos gaires, nebekalbėjo nieko. Savo ruožtu J. Stalinas, skubindamas antrojo fronto atidarymą, nebekėlė klausimo pripažinti sovietams 1940 m. birželio mėnesio sienas Baltijos regione.

Jau 1942 m. Baltijos šalių pasiuntiniai Londone buvo išbraukti iš kasmetinio diplomatų priėmimo sąrašo. Kaip baigdamas straipsnį pažymėjo anglų istorikas, „Vertinant šį rezultatą kaip naudos pergalę prieš moralę, tolygu pamišti bendrą situaciją. Sovietų pakartotinė okupacija 1944 metais buvo dalis kainos, kurią britų ir amerikiečių vyriausybės turėjo sumokėti, kad išlaikytų trišales pastangas laimėti karą.“ (p. 145). Pateisindamas savo vyriausybės politiką, J. Hidenas nurodė, kad tuo Baltijos šalių ateities reikalai buvo nukelti tolyn į ateitį, o toks anglų politikų sprendimas priklausė ne tik nuo jų vienų. Taigi ir nuo JAV diplomatų.

Tas pačias mintis dėsto ir rusų autorius A. Čubarianas. Jis net proteguoja J. Stalino politiką, pažymėdamas, kad kuriant Suvienytųjų Nacijų Organizaciją į ją Stalinas nuo SSRS respublikų narėmis pasiūlė Ukrainą, Baltarusiją ir Lietuvą, bet F. D. Rooseveltas į J. Stalino siūlymą atsakė, kad tai įdomu. JAV bei D. Britanijos vadovai atmetė siūlymą dėl Lietuvos, sutikdami su Ukrainos ir Baltarusijos pakvietimu.

Knygos „Lietuva Antrajame pasauliniame kare“ pirmoji dalis yra įdomiausia. Antroji dalis „Lietuvių dalyvavimas ginkluotose formuotėse“ – iš esmės jau skelbti anksčiau leidiniuose straipsniai. Šios dalies autoriai P. Stankeras A. Bubnys, S. Knezy, R. Zizas ne viename, bet net keliuose paskelbtuose straipsniuose lietuvių dalyvavimą vokiečių okupacijos metais hitlerinės administracijos sukurtuose lietuvių policijos batalionuose: Tautinio darbo batalione, vietos savisaugos būriuose, vietinėje rinktinėje ir pan., teisingai Lietuvos valstybingumo siekiu. Lietuvių okupantų policiniai kariniai junginiai turėjo užtikrinti ramų vokiečių kariuomenės užnugarį, tvarkingą Lietuvos krašto gėrybių tiekimą kariaujančiam Vokietijai ir net padėti hitlerininkų armijai Rytų fronte.

Iš antrosios dalies straipsnių įdomesni ir labiau apibendrinantys yra didelės apimties, matyt, daktarinių disertacijų tekstai. Tai P. Stankero straipsnis „Vokietijos politika įtraukiant Antrojo pasaulinio karo metais užimtą Baltijos šalių gyventojus į

policijos ir karinius dalinius ir jos rezultatai“ ir R. Zizo straipsnis „Vietinė savisauga (savigyna) Lietuvoje nacių Vokietijos okupacijos metais (1941–1944)“. Kituose R. Zizo, keturiuose A. Bubnio ir viename S. Knezio straipsnyje pateikta vien faktografinė medžiaga. Juose aptariami konkretūs įvykiai: Bakaloriškių sunaikinimas, savisaugininkų susirėmimas su sovietiniais desantininkais Kaniūkuose ir pan. Tai labai skaudūs mūsų tautos istorijos faktai, kai talkininkaudami dviejų okupantų interesams tarpusavyje kovojo lietuviai, kartais broliai ir seserys.

R. Zizas akcentuoja karo metais organizuotas kaimų sargybas. Reikia pažymėti, kad jas autorius perdėm sureikšmina. Jos buvo palyginti formalus dalykas. Pavaikščiodavo po kaimą naktį su lazdomis rankose po vieną vyrą ar moterį iš dviejų kaimų, kartais ir pamiegodavo tos sargybos metu... Be to, tokios sargybos vyko ir antrosios sovietų okupacijos pradžioje, kol palengva tokia veikla apmirė. Skeptiškai į šį reiškinį žiūriu dar ir todėl, kad ir man, gimnazistei, kartu su kaimyno dukterėčia yra tekę 1944 m. vasarą tokioje sargyboje dalyvauti...

Greta minėtos tematikos straipsnių apie lietuvių dalyvavimą vokiečių suformuotose savigynos ir kitose karinio pobūdžio grupuotėse, knygoje pateikiamas A. Tininio straipsnis „Prievartinė mobilizacija. Prievartinis Lietuvos gyventojų naudojimas SSRS ginkluotose pajėgose Antrojo pasaulinio karo pabaigoje 1944–1945 m.“ Straipsnis skirtas sovietų vykdytai karinei politikai lietuvių tautos atžvilgiu. Jame aprašoma Lietuvos jaunimo mobilizacija į Raudonąją Armiją. Tai vienintelis šioje knygoje tokio pobūdžio straipsnis, neskaitant kitiems klausimams skirtuose straipsniuose paskelbtų panašaus pobūdžio faktų.

Apskritai reikia pažymėti, kad antrosios dalies medžiaga skaitytojui žinoma, nes ji visa jau anksčiau spausdinta leidinyje „Genocidas ir rezidencija“ bei kitur. Todėl kyla abejonių, ar apskritai ją vertėjo pateikti dar kartą naujame leidinyje. Gal geriau daugiau dėmesio reikėjo skirti autorių paieškai šios knygos pirmajai daliai?

Knygos publikacijų skyriuje – 4 dokumentų rinkiniai, skirti iš esmės jau ne vokiečių politikai nušviesti, bet sovietinių valdžios organų veiklos įtvirtinimui Lietuvoje. Tai pirmiausia Teritorinio 29 lietuvių šaulių korpuso kūrimo ir jo pasipriešinimo sovietizacijai bei SSRS politikai dokumentas. Gana nauja ir įdomi skaitytojui medžiaga apie lietuvių nacionalinio ir sovietinio pagrindžio Lietuvoje ryšius 1943–1944 m., atskleidžiama A. Sniečkaus susirašinėjime su M. Šumausku ir G. Zimanu, bei jų pranešimai į Maskvą LKP CK sekretoriui A. Sniečkui. Skelbiamas Rusijos federacijos valstybiniame archyve rastas SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato ir NKVD įgaliotinio Lietuvai 1944 m. gruodžio 15 d. tarnybinis raštas SSRS vidaus reikalų liaudies komisarui L. Berijai. Jame pranešama apie 50-osios lietuviškosios atsargos šaulių divizijos sukūrimą ir jos nepatikimumą valdžiai bei siūlomos priemonės, kaip ją reikėtų pertvarkyti. Paskutinis dokumentas – iš minėto Rusijos archyvo, tai L. Berijos

1945 m. liepos 12 d. laiškas J. Stalinui, V. Molotovui ir G. Malenkovui apie anti-sovietines nuotaikas Lietuvoje pasirašant padėkos laišką J. Stalinui, minint 5-ąsias sovietų valdžios įvedimo Lietuvoje metines. Dokumentas jau skelbtas „Genocide ir rezistencijoje“ 1998 metais. Galima būtų tik pageidauti, kad panašių dokumentų knygos sudarytojai būtų paieškoję ir daugiau.

Reikia pažymėti, kad nors naujoji istorikų knyga nėra tobula, tačiau skaitytojui bus įdomi, nes joje pateikta ne tik bendra Lietuvos padėtis Antrajame pasauliniame kare, bet ir konceptualus istorikų požiūris į Lietuvos valstybingumą tuo metu.

Aldona G a i g a l a i t ė